

ההגדרה העצמית של נשים חרדיות באמצעות דפוס החשיפה לעיתונות החרדית¹

רבקה נריה בן-שחר

מאמר זה עוסק בדפוס הצריכה של עיתונות חרדית בקרב נשים חרדיות. הטענה המרכזית המובאת במאמר היא שעיתונים חרדיים ממלאים לא רק את הפונקציות התקשורתיות של סיקור, תיאור, המשכיות, בידור וגיוס,² אלא יש להם תפקיד חשוב ומשמעותי של הגדרת זהות. בחירת העיתון, קנייתו, קריאתו, העברתו לקוראים נוספים והשיח עליו משמשים עבור נשים חרדיות כלי להגדרה עצמית-קבוצתית מורכבת, הכוללת את החברה החרדית, את הבית החרדי, את המשפחה החרדית ואת האישה שקוראת את העיתון.

בחברה החרדית בישראל של ראשית האלף השלישי רואים אור יותר משלושים עיתונים.³ העיתון, ככל אמצעי תקשורת ההמונים, הוא כלי מודרני, וככזה היתה החברה החרדית אמורה להסתייג ממנו ולהתנגד לקיומו ולצריכתו, ואכן כך הגיבו מנהיגים אורתודוקסים לעיתונות היהודית בשנות השישים והשבעים של המאה ה-19. לעומת זאת, החברה החרדית בת זמננו משתמשת בטכנולוגיות המודרניות כדי להפיץ את התכנים והמסרים החשובים לה (בלונדהיים וקפלן 1993; קפלן 2006ב), ואכן הרב יצחק מתתיהו טננבוים, עורך *המודיע*, הצדיק את ייסוד העיתונים החרדיים כאמצעי של "ויגזל את החנית מיד המצרי ויהרגו בחניתו" (שמואל ב כג, כא). כלומר –

אותו אמצעי שהם [החילונים] משתמשים בו כדי להחזיר כפירה ואפיקורסות [אנחנו]

1. ראיונות העומק שמאמר זה מבוסס עליהם נאספו במהלך מחקר שהוביל לעבודת דוקטור שכתרתה "הנשים החרדיות ותקשורת ההמונים בישראל: דפוס חשיפה ואופני קריאה". העבודה נכתבה באוניברסיטה העברית בירושלים בהנחייתם של תמר אלאור ויחיאל לימור. כל השמות הנזכרים במאמר בדויים, ובאזכור הראשון של כל מראיינת יופיעו שייכותה החוגית, תחום עבודתה ומספר ילדיה. תודתי למרכז האוניברסיטאי אריאל על הסיוע בכתיבת עבודת הדוקטור שמאמר זה מבוסס עליה, ולמחלקה ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן, שמלגת פוסט-דוקטורט מטעמה אפשרה לי לכתוב מאמר זה.

2. ראו Lazarsfeld and Merton 1948; Wright 1960; McQuail 2000.

3. על פי פקודת העיתונות מ-1933, עיתון הוא "כל דבר דפוס המכיל חדשות, ידיעות, סיפורי מאורעות או כל הערות, ציונים או באורים בקשר עם אותם חדשות, ידיעות או סיפורי מאורעות, או עם כל עניין אחר בעל חשיבות ציבורית, הנדפס בכל לשון והיוצא לאור בישראל למכירה או להפצת חנם, לעיתים קבועות או בלתי קבועות".

מחדירים באמצעותו אמונה והשקפה נכונה [...] מוכרחים להשתלב במרוץ של העולם ובדרך לנקוט בכל האמצעים שנוכל להמשיך להיות יהדות חרדית בתוך האוקיינוס הקיים (ריאיון אישי, 2 ביולי 2007).

כמו שיתברר בהמשך, תפקיד העיתון החרדי אינו רק להפיץ מסרים ואמירות, אלא גם לאפשר לחברות הקהילה החרדית ולחבריה לסמן ולהגדיר את עצמם. תפקיד זה דומה לתפקידה של העיתונות המפלגתית שפרחה במדינת ישראל בעשורים הראשונים לקיומה, אשר סיקרה את פעילות התנועה, היתה כלי לביטוי של תמיכה כלכלית ואידיאולוגית בהשקפה המפלגתית ואפשרה לחברי המפלגה להצביע על נאמנותם באמצעות העיתון המציץ מתיבת הדואר שלהם (כספי ולימור 1992). באותה מידה, המעוניינים להוכיח קבל עם ועדה שהם חלק מהחברה החרדית, רוכשים מינוי על המודיע או על יתד נאמן ומגדירים בכך כלפי החברה את זהותם החרדית והפנים-קהילתית.

מאמר זה מבוסס על ראיונות עומק עם עשרים וחמש נשים חרדיות המתגוררות בירושלים ושייכות לזרם החרדי המרכזי. המראיינות הן נשים אשכנזיות, חסידות וליטאיות, נשואות, אימהות לילדים, ילדות הארץ וחרדיות מהבית (לא חוזרות בתשובה). המאפיין הבולט של דפוסי החשיפה של המראיינות לעיתונות החרדית הוא הצורך בסינון ובמיון של טקסטים. בתהליך זה יש שלושה שלבים עיקריים: מיון העיתונים הלגיטימיים והלא לגיטימיים – אלה המוגדרים לגיטימיים "נכנסים הביתה" ואלה שאינם לגיטימיים אינם מורשים להיכנס לשם; מיון העיתונים שהוכנסו הביתה לפי סוג הקריאה, זמנה ומקומה; מיון המתרחש לאחר קריאת העיתונים שנכנסו הביתה. לשלב זה שני חלקים, אחד טכני ושני חברתי. החלק הטכני הוא המיון הממשי בין העיתונים הנשארים בבית לאלו המוצאים ממנו, ובנוגע לאלה שהוצאו – מיון בין הפח לגניזה לבין ההעברה לשרשרת חברתית של קוראים אחרים. החלק החברתי הוא הבחירה עם מי, מתי, היכן וכמה לדבר על הטקסטים שנקראו בעיתונים השונים.

א. שומרים על הבית: הגבולות של דפוסי החשיפה – עיתונים שנכנסים או לא נכנסים הביתה

בית במהותו הוא פרטיות. צורת החיים המודרנית – התקשורת, הטלפון, המכונית והאירון – לקחו כביכול את כל העולם ועשו ממנו קומץ אחד קטן. עובדה זו פשוט החריבה את הפרטיות שלנו (פינקוס תשס"ב, מד).

תקשורת ההמונים הנכנסת אל תוך הבית מגשרת על הפער בין העולם שבחוץ

לבין המרחב הפנימי והפרטי, כמו שמציין הרב שמשון פינקוס בדרכו, וגם אם חוויית הקריאה היא אישית, הרי עצם החשיפה לתקשורת הופכת את הנמען לחלק מהחברה הסובבת אותו (McQuail 1997). כאשר נשאלו הנשים אילו עיתונים הן ומשפחתן צורכות – אם כמנויות, אם כקונות ואם כשואלות – תשובתן התחילה בדרך כלל במילים: "כאן בבית יש [...]" או "לכאן הביתה נכנסים [...]", וכמעט כולן ציינו בהדגשה אילו עיתונים "לא ייכנסו לבית הזה". נראה שהחברה החרדית, החוששת מצמצום הפער בינה לבין העולם החילוני-מודרני, מגביהה את חומותיה אל מול אמצעי התקשורת, שכאמור מגשרים על פער זה. חשש מכך הופך את הבית החרדי למעין מבצר, שחומותיו הגבוהות מגנות מפני ההשפעות השליליות ש"בחוץ". כך הופכות הנשים את ביתן למובלעת תרבותית (סיון 1991) בזעיר אנפין, ונראה שזהו ההסבר לשימוש הנרחב שהן עשו במונח "נכנס (או לא נכנס) הביתה" בהגדרתן טקסטים אסורים ומותרים.

1. עיתונים ש"נכנסים הביתה"

מרבית הנשים צורכות כמה עיתונים חרדיים, ולרוב מדובר בשילוב של עיתון יומי, שבועון ועיתון ילדים. החסידות שבהן צורכות מלבד זה עיתון חסידי, המזוהה עם כלל הפלג החסידי או עם החסידות הספציפית שלהן. כך למשל ניסחה זאת גיטי, ליטאית, מורה ואם לארבעה ילדים: "תרד [נאמן] מייצג אותנו, המודיע מעניין אותנו [...] ואת משפחה אנחנו אוהבים". הפעלים שבחרה גיטי מבטאים שלושה היבטים: מייצג – היבט התנהגותי, מעניין – היבט מחשבתי, ואוהבים – היבט רגשי. מדבריה עולה ששלושתם מנוגדים לכאורה זה לזה, במעין דיסוננס קוגניטיבי (Festinger 1956). היא מניחה שעיתון אחד אינו מסוגל לשלב בין ההיבטים ולספק את שלושת הצרכים, ולכן כדאי לקרוא שלושה עיתונים. כך או אחרת, אהבתה לעיתון משפחה היתה גלויה, ועיניה אורו כאשר תיארה את הרגע שבו בן זוגה בא לבקרה בבית החולים לאחר שילדה והביא לה את העיתון: "כמעט כל הבעלים הביאו את משפחה לנשים שלהן. חדש-חדש בניילון!"

צריכה קבועה של כמה עיתונים מבטאת לכאורה פתיחות, ליברליות ואפילו פלורליזם מחשבתי, אולם במקרה זה אין הדבר כך. להפך; באופן פרדוקסלי, צריכת כמה עיתונים מבטאת סגירות אידיאולוגית. דווקא הנשים שחזרו והדגישו שהן זהירות בהכנסת תכנים הביתה, הצביעו על כך שהן מנויות על כמה עיתונים המזוהים עם דרך חייהן. לדבריהן, השקעת ממון רב יחסית במינויים על עיתונים לגיטימיים בעיניהן מאפשרת לילדים להיחשף למגוון טקסטים ערכניים, זמינים ונתונים לפיקוח. כאשר מגוון זה נמצא בבית, הילדים לא יחפשו מחוץ לכותלי הבית חומר קריאה שעלול להיות לא לגיטימי. כלומר, המגוון נועד בעיקרו להעביר מסר אחד, אידיאולוגי והומוגני באמצעות כמה ערוצים. דוגמה לכך נמצאה בדבריה

של ליבה, חסידה, מחנכת במקצועה ואם לשבעה ילדים: "אני אוהבת ש[ה]ילדים מעורכנים. אני אוהבת ש[ה]ילדים יודעים. יש להם את המודיע, וזה פתוח בסלון. לא צריכים לחפש ולשמוע, סך הכול העולם פתוח והילדים שומעים. אז יש להם עדכון יומי מה קורה".

2. עיתונים ש"לא נכנסים הביתה"

המרוויחות ראו באי-הכנסת טקסטים חילוניים הביתה דבר מובן מאליו, ובמקרים אחדים מדובר גם בטקסטים המוגדרים "חרדיים" – למשל סוגים מסוימים של ספרות ילדים שקהל יעדם חרדי לא יעברו את מפתח ביתן. כך, לדוגמה, שירה, עקרת בית, חסידה ואם לתשעה ילדים, הבהירה: "פה בבית אני לא אכניס תמונה של אישה".

הסיבות לכך יכולות להיות תוכניות או אידיאולוגיות. רוחמה, אף היא חסידה ועקרת בית, אם לשישה-עשר ילדים, אינה מרשה להכניס הביתה חינוכיים ועלוני פרשת שבוע מכיוון ש"יש שם דברים אחרים" חוץ מדברי תורה". כוונתה לפוליטיקה פנים-חרדית, המייצגת אידיאולוגיות שאינן לרוחה, ולפרסומות. האחיות ליבה, שנזכרה לעיל, ודבורי, חסידה, מנהלת מוסד חינוכי ואם לארבעה ילדים, למדו במוסדות של חב"ד אף על פי שהמשפחה שייכת לחסידות אחרת. ההזדהות עם תנועת חב"ד גורמת להן שלא להכניס הביתה את יתד נאמן, מאחר שפורסמו בו לדבריהן תכנים שפגעו ופוגעים קשות ברבי מלובביץ', מנחם מנדל שניאורסון (1902-1994).

הכנסת הטקסטים לתוך הבית נתפסת אפוא כמעין אישור לגיטימיות שלהם, אולם אין פירושו של דבר בהכרח שטקסטים שאינם מורשים בבית אסורים בקריאה. כך בין השאר אפשר ללמוד מהודאתן של כמה נשים שמחוץ לבית, בעיקר אצל הוריהן, הן מרשות לעצמן ולילדיהן לקרוא גם עיתונים חרדיים ש"לא נכנסים הביתה". ליבה למשל הסבירה ש"מה שאסור זה יותר גרוע". כלומר, היא חוששת שכאשר התחום האסור גדול מדי והאיסורים חלים גם מחוץ לבית, הקושי להתמודד עמם עלול להוביל לקריאה של טקסטים שהם אסורים בבירור. נראה שבאישור המשתמע לקרוא את העיתונים מחוץ לבית מנסות הנשים לשלב בין השמירה על הבית כמקום מובדל שאליו לא נכנסים תכנים זרים, לבין רצונן לאפשר לעצמן ולילדיהן ליהנות ולהתעדכן.

3. עיתונים שנמצאים "על הגבול"

בשמירה על הגדרות יש שתי שיטות: האחת גורסת: מה שאסור אסור! ומה שמותר – מי אמר שחייבים לעשות? וזהו "קדש עצמך במותר לך" (יבמות, כ, ע"א). ויש החיים

ברעה שמה שמותר - יש למצות עד תום, וכל מה שאינו אסור - הוא בגדר אפשר. לשתי ההגדרות יש מן המשותף - בשתיהן מוסכם שאסון הוא ליפול ל"שטח אש" של איסורי תורה. ברם כברת דרך רצופת ניסיונות מפרידה בין שיטה המציבה גדר בקצה התהום הפעורה לבין זו המנסה ליצור "רצועת ביטחון" נרחבת. והגדר - אש חיה! והעובר בה נכוה! (סימון תשנ"ט, 106).

יש עיתונים הנמצאים על הגבול שבין המותר לבין האסור, וגבול זה גמיש ומשתנה: "סוגי המאפיינים, שנבחרים כדי לסמן את הגבול ואת מה שראוי להיכלל 'בפנים' ואת מה שיש להשאיר 'בחוץ', משתנים מתקופה לתקופה וממקום למקום. לעיתים הפרמטרים, החוצצים בין ה'ראוי' ל'לא ראוי', מוגדרים מפורשות כדתיים, כמוסריים או כפוליטיים" (לובין 2003, 17). בהקשר שלנו הכוונה היא לעיתונים חרדיים אידיאולוגיים המזוהים עם חוג אחר, או לאלה המסחריים, הנחשבים פתוחים בעמדותיהם.

מתברר שהנשים אינן קונות עיתונים "שעל הגבול", אך מרשות לעצמן לעתים לקרוא בהם. מכיוון שקריאה זו מלווה ברגשות אשם, הן הציגו את אופן הגעת העיתון לידיהן כמקרי, ואמרו שהן לא היו פעילות, כלומר לא קנו את העיתון ולא ביקשו אותו; העיתון מצא את דרכו אליהן. ביטוי רווח שבו הן השתמשו הוא "נפל לידי". כך למשל הסבירה מאשה, חסידת סאטמר, אם לתשעה ילדים ועקרת בית, מדוע אצלם בבית לא קוראים המודיע:

יש השקפות שהן לא השקפות שלנו, כי כל חוג זה סוג אחר! [...] הדברים האלה המודיע אני כן קוראת מדי פעם, אם זה נופל לי ביד. לא ממש. יש לי פה גם כן שכנה שיש לה את המודיע. אבל אני לא ממש מבקשת ממנה. אם זה נופל ביד אני כן אסתכל מדי פעם אם יש לי זמן.

כלומר, עיתון שאינו "שלנו" אינו נקנה, אלא נופל ליד, ומשכך קורה היא אינה קוראת בו ממש אלא מסתכלת בו אם יש לה זמן. ריבוי ההסתייגויות וההיפוכים בטקסט כה קצר מבטא מצד אחד את חששה של מאשה מקריאתו של טקסט חרדי שיש בו ביטוי להשקפות של חוג חרדי אחר, ומצד שני את רצונה לקרוא. הפתרון הוא נפילתו הפסיבית בידיה או קריאה שאיננה מוגדרת קריאה, אלא הסתכלות. גם לגולדי, ליטאית, אם לשמונה ורכות עמותה, יש עיתון שמוצא את דרכו אליה. היא אינה קונה את המודיע מכיוון שהיא אינה מזדהה עם האידיאולוגיה של העיתון, ובכל זאת הוא מגיע לידיה: "אנחנו ליטאים. את המודיע אני לא מאוד אוהבת ואין לי עניין לקרוא אותו. אבל כשהוא נופל לי מתחת לידיים אני אקרא אותו". דבריה מלמדים על שלושה סייגים בנוגע לעיתון: שייכותה הקבוצתית, אהבה ועניין, וסייגים אלו מונעים ממנה לקנות או לבקש את העיתון משכנה, אך אינם מונעים ממנה לקרוא אותו כאשר הוא נופל לידיה.

העיתון שמסמל בעיני המרואיינות את המרחב הלימינלי בין המותר לאסור הוא השבועון המסחרי *משפחה*. למרות הפורמט המגזיני והצבעוני, *משפחה* נראה כעיתון חרדי: על השער מופיעה לרוב תמונה של רב ליטאי או של אדמו"ר חסידי, לא יימצאו בו תמונות של נשים ולא יוזכרו בו מילים המוגדרות בעייתיות או אסורות מבחינה חינוכית (לוי 1988, 240–256). ובכל זאת הוא מעורר חששות כבדים כל כך עד שנעמי, ליטאית, רכזת נוער ואם לתשעה ילדים, סיפרה שבסמינרים לבנות לא מרשים לקרוא את *משפחה* מאחר ש"הוא נחשב מוקצה מחמת מיאוס"⁴. חנה, עקרת בית במשפחה חסידית ואם לחמישה ילדים, הסבירה את ההתנגדות לעיתון בחשש מפני חדירה של תכנים "פתוחים" ואפילו חילוניים, ואמרה ש"זה הקטע של לעצור את הסחף". הכוונה היא לסחף של צעירים חרדים אל מחוץ לגבולותיה של החברה החרדית, שהותיר בה רישום חזק וטראומתי (פרידמן 1991, 10). ההתנגדות לעיתון *משפחה* נומקה בשלוש סיבות:

א. **תכנים**. העיתון פתוח מדי, לדבריהן של המרואיינות, ותכניו בעייתיים; הוא מכיל בין השאר תמונות רבות, טקסטים שיש בהם חשש של לשון הרע וביקורות חברתיות פנים-חרדיות. כזה למשל הוא הטור "עמדה", שבו תוקף הכותב, נתן אנשין, את גילויי חדירתה של תרבות מערבית-חילונית לחברה החרדית (אנשין תשס"ה). הכותב מזכיר בין השאר את ערוץ 2 ואת הזמר מייקל ג'קסון (1958–2009), והמרואיינות, שהתבקשו לקרוא את הטור, טענו שעצם אזכורם של אלה בעיתון מוכיח שהוא אינו חרדי. זאת ועוד, הוא מעורר שאלות לא רצויות: "הנה, דבר כזה כמו 'עמדה' לא רוצים שהילדים יקראו. כי הילד יתחיל לשאול מה? איפה? סרט חרדי?" פתיחות יחסית זו גוררת בעקבותיה תגובות זועמות, כמו שמדגימים דבריה של גיטי:

אז איפה באמת אתם שמים לעצמכם גבולות? בעלי אומר: רגע, אז אני צריך לקרוא את הריאיון הזה? למה? למה הם מגיעים? למה הם יגיעו? למה אני צריך [עיתון] מאוד ליברלי? זה מפוצץ לפעמים, את יודעת. מה זה מפוצץ! הוא אמר לי: אני את זה לא קונה! את רוצה - תיקחי את זה מאימא שלך, תיקחי ממי שאת רוצה, אני את העיתון הזה לא קונה! אני לא יכול לקנות את זה! זה לא!

ב. **קיומה ותפקודה של ועדת הביקורת**. מקצת הנשים טענו שאין לעיתון ועדת ביקורת, ואילו אחרות אמרו שגם אם יש ועדת ביקורת - היא אינה מספיק קפדנית. ג. **אי-שיוך לחוג או לקבוצה מסוימים**. אי-שיוך זה פוסל את העיתון. נאוה, ליטאית, מורה ואם לארבעה ילדים, הסבירה זאת כך:

4. מקורו של הביטוי הוא בהקשר של הלכות שבת. מוקצה הוא דבר שאסור לנגוע בו בשבת, ומוקצה מחמת מיאוס הוא חפץ מלוכלך ומאוס במיוחד שהנגיעה בו פוגמת בהנאת השבת, גם אם הנגיעה בו אינה מוגדרת כחילול שבת.

אני חושבת שעיתון צריך ללכת לקו מסוים. לא שהוא חייב להיות חריף, לא שהוא נותן את ההשקפה אבל במובן מסוים בעיתון יש איזה כיוון לאן אנחנו צועדים. עיתון כל כך לא עקבי, בעיניי, אפילו עדיף לא להכניס אותו לבית. אבל אם ילד קורא עיתון *משפחה* ומזדהה עם זה שזה [העיתון הוא] אנחנו [...] [אז] עיתון *משפחה*, זה אנחנו בצורה מאוד לא ברורה.

נאווה אינה מצפה שהעיתון יהיה מקור רוחני והשקפתי, אך היא מצפה ממנו לכיוון ולעמדה ברורים ולדרך עקבית. היא חוששת שבהיותו לא מזוהה יגרום העיתון לתפיסה פלורליסטית, האומרת שאין דרך אחת נכונה וברורה, והדבר מסוכן במיוחד בכל הקשור לילדים.

בו בזמן, עיתון הנמצא על גבול הלגיטימיות, סביר שיזכה גם לתגובות אמביוולנטיות, דוגמת אלה של ליבה, גולדי ויפה. ליבה, המגדירה את עצמה ביקורתית, קונה את העיתון ומבקרת אותו: "אני קונה כל שבת בקביעות את עיתון *משפחה*. אני אוהבת את העיתון הזה. יש לי עליו ביקורת". ככל הנראה, אהבתה לעיתון מאפשרת לה להתמודד בהצלחה עם הביקורת שהיא חשה כלפיו. עמדתה של גולדי אמביוולנטית הרבה יותר:

העיתון היחיד הנוסף [חוץ מ*מד* נאמן] שיכול לבוא מבחינתי זה עיתון *משפחה*. וגם זה לא עיתון שאנחנו מתלהבים ממנו. כיוון שחמותי מנויה עליו אז מדי פעם יש לי גיליון ואני בהחלט קוראת [...] *משפחה*, אני לא חושבת שהוא מאה אחוז עובר את הבקרה הזו [הפיקוח של ועדת הביקורת] אז אני לא אכניס אותו הביתה. אבל על סמך היכרות שכן יש לי אותו, עוד לא היתה לי סיבה לאסור על הילדים לקרוא אותו. כשהוא מזדמן זה בסדר. אנחנו קוראים אצל חמותי אבל אין לי בעיה להכניס אותו. אני לא רוצה להיות מנויה ולא רוצה להרגיש שאני מחזקת אותו. אני לא יודעת איך להגדיר את זה. אבל כשיש הזדמנות אני בהחלט קוראת.

גולדי אינה מתלהבת אך בהחלט קוראת; היא לא תכניס את העיתון הביתה, ואין לה בעיה להכניס אותו; הוא אינו עובר את הבקרה במאה אחוז, אבל עוד לא היתה לה סיבה לאסור על הילדים את קריאתו; היא לא תהיה מנויה כדי שלא לחזק את העיתון, אבל תקרא אותו אצל חמותה. אמביוולנטיות חריפה זו אינה יוצאת דופן, והיא משקפת כנראה את תחושותיהן של נשים חרדיות בפרט ושל רבים בחברה החרדית בכלל.

גם יפה, ליטאית, אם לחמישה ילדים ומורה במקצועה, ביטאה אמביוולנטיות רבה: *משפחה*, לא שאני מזדהה בדיוק עם העיתון הזה, יש לי המון ביקורת עליו. אבל בואי נגיד אם אני רוצה משהו קצת יותר, הוא מביא תחומים נוספים שאני לא מגיעה אליהם בעיתונות הרגילה. היא יותר קיצונית מזה [מ*משפחה*] ולא מביאה את זה [תחומים נוספים]. זה לא שאני פחות קיצונית, אני קיצונית מאוד, לא מתכוונת להגיד קיצונית, לא בגלל

שאני קוראת את זה אני חרדית פחות [...] אני לא מוכנה לקבל את העיתון רשמי כל שבוע. לא הייתי עושה עליו מנוי, זה באמת מנוגד להשקפת עולמי וגם בגלל שאני לא הולכת לבזבז כל כך הרבה זמן על קריאת עיתון. אבל לפעמים יש משהו מעניין או משהו מושך לקרוא, או [...] שיש כתבות נחמדות שאני לא אמצא בחדר, אז אני קוראת, זהו.

למרות הביקורת ואי־ההזדהות, יפה מודה שגורם המשיכה המרכזי בעבורה הם התכנים המופיעים *במשפחה*, שמקומם נפקד מעיתונים אחרים. הודאה זו מעוררת בה חשש שמא היא אינה קיצונית וחרדית מספיק. בדבריה על הקיצוניות היא יוצרת זהות בין קיצוניות לבין חרדיות, ובה בעת מכלילה ומוציאה את עצמה מקיצוניות זו. הפתרון שלה נושא אף הוא אופי גבולי: יפה אינה מנויה, אינה מוכנה לקבל את העיתון בכל שבוע, אבל את הטקסטים המעניינים, המושכים או הנחמדים, היא קוראת.

4. הסברים לדפוס החשיפה

את ההסברים שנתנו המרואיינות לצריכת עיתונים מסוימים ולא אחרים אפשר לחלק לארבעה גורמים עיקריים: שני גורמים מוסדיים – אופי הבעלות על העיתונים, אידיאולוגית או פרטית, ורמת הפיקוח והצנזורה, כלומר קיומה של ועדת ביקורת ורמת הפיקוח על התכנים המופיעים בעיתון; ושני גורמים תוכניים – פונקציונלי, רמת היכולת של העיתון לספק תכנים רוחניים־דתיים, וסגנוני, הרמה הסגנונית של התכנים המופיעים בעיתונים.

גורם מוסדי: הבעלות על העיתונים – אידיאולוגית או פרטית

היומונים המופיעים במגזר החרדי הם כאמור *המודיע*, המזוהה עם אגודת ישראל, המורכבת בעיקרה מקבוצות חסידיות, ו**חד נאמן**, המזוהה עם דגל התורה, המייצגת את המחנה הליטאי. שני אלה הם עיתונים אידיאולוגיים בעלי מכוונות שירות, ולעומתם *משפחה* הוא העיתון הפרטי־מסחרי הנפוץ במגזר החרדי, בעל מכוונות רווח שאינו משויך אידיאולוגית לזרם זה או אחר. להבדלי בעלות אלה יש משמעות.

אהובה, אם לארבעה ילדים ומורה הנמנית עם אחת החסידויות, הסבירה ש"*המודיע* תמיד יכתבו בעד אגודת ישראל", ואילו יפה היתה ספציפית יותר: "*המודיע* שייך לאגודת ישראל, בעיקר לחסידות גור". דבורי ויפה אף השתמשו במונח "ביטאון" כדי להסביר את אופיים של *המודיע* ו**חד נאמן**. לדעת דבורי: "*המודיע* ו**חד נאמן** הם שופר של מלחמות פוליטיות", ואילו יפה הסבירה ש"זה ביטאון [...] הוא מבטא השקפת עולם של מישור ספציפי ודעה של גדול מסוים". גיטי המחישה מהו עיתון מסחרי: "המטרה של *משפחה* היא שיקנו אותו [...] הם [*משפחה*] כותבים על כולם.

יום אחד לטובת חב"ד ויום אחד לטובת פונוביז'". חסידות חב"ד וישיבת פוניבז' הליטאית נמצאות בשני הקצוות של העולם החרדי, ודימוי זה משמש את גיטי לטעון שמשפחה רוצה למצוא חן בעיני כולם, ולכן מוכן לכתוב לטובת ספקטרום מגזרי רחב, ובכלל זה קבוצות יריבות.

הנשים מודעות אפוא להשלכות של סוג הבעלות על התכנים ועל דפוסי הפיקוח, והן מבינות שכאשר עיתון שייך למפלגה הוא משמיע את דברי שולחיו. מנגד, עיתון שמטרתו רווח כספי יכול תכנים המכוונים למשוך את קהל הקוראים והקונים. עקב כך, יהיה שוני ברמת הפיקוח ובסוגו. דוגמה לתובנות אלה יש בדבריה של שירה: משפחה זה לא של מפלגה [...] אבל הוא צריך ביקורת [ועדה רוחנית] באמת שלא לסלף ולא להגזים, כי עיתונים כאלה יותר צריכים את האקשן. בשביל לקרוא המודיע אני לא צריכה אקשן. כי אני יכולה לקרוא מה היה או מה הם אומרים שאפילו שאני יודעת שזה מנקודת מבטם. אבל בסדר, אני לוקחת את הדברים [ומבחינה], זה מה שאתה אומר [זו נקודת המבט האידיאולוגית של העיתון]. לעומת זאת [משפחה בשביל שיקראו אותו צריך להיות מאוד פעיל ומאוד תוסס].

לאחר שרטוט ההבדל הבסיסי בין העיתונים המסחריים לאידיאולוגיים, תיארו הנשים את בחירתן בעיתון מסוים מהעיתונים האידיאולוגיים. בחירה זו התבססה על השתייכותן למחנה הליטאי או למחנה החסידי. התשובות שחזרו על עצמן הן: "אנחנו ליטאים אז יש כאן יתד נאמן"; "אנחנו חסידים, אנחנו מנויים על המודיע". הצורך בשייכות ובהזדהות בא לידי ביטוי בדבריה של הינדי, סמנכ"לית בעמותה, אם לתשעה ילדים שמשפחתה ליטאית, שהיתה בשליחות בחו"ל ודאגה שהעיתון יגיע לשם למרות העלות הגבוהה: "כשנסענו לווינה קיבלנו את הדמד גם בווינה. זאת אומרת, לא יכולנו לחיות בלי הדמד. כי הוא קשר אותנו מאוד לחברה ולהשקפה. יתד היה בשבילנו מורה דרך בהרבה דברים".

אם אכן צריכת העיתון היא ביטוי של שייכות אידיאולוגית, האם מדובר בסוג של הכרח או שאפשר להשתמש במונח "בחירה"? אם מדובר בבחירה, האם טווח האפשרויות מוגבל לעיתונות החרדית, או שאפשר להרחיבו גם לעיתונות הכללית? יפה השתמשה במונח "בחירה": "הבחירה שלי, בואי נגיד ככה, עצם זה שאני חרדית, אז בעצם זה לא מעניין לי כל העיתונים שאני לא מכניסה הביתה ולא קוראת אותם, אז בואי נגיד המבחר הוא די קטן. לפי השיוך הקבוצתי שלי אני בוחרת את העיתון".

בתשובה זו יש מתח מובנה בין השימוש במונח "בחירה" מזה לבין הניסוחים "עצם זה שאני חרדית" ו"לפי השיוך הקבוצתי" מזה, מפני ששני אלה מנוגדים לכאורה לבחירה. ההשתייכות לחברה החרדית מאפשרת לקרוא רק עיתונים חרדיים, והשתייכות הקבוצתית – במקרה זה הליטאית – מאפשרת לקרוא רק יתד נאמן. עם זאת, משפט המפתח להבנת דבריה הוא זה: "בעצם, זה לא מעניין לי

כל העיתונים שאני לא מכניסה הביתה ולא קוראת אותם". בכך הופכת יפה את מושג הבחירה על פניו ומציגה את עצמה כמי שבוחרת בחירה כפולה: שלא לקרוא עיתונים חילוניים, ושלא לקרוא עיתונים שאינם מזוהים עם החוג שלה. היא הופכת אפוא את העיתונים שאינם לגיטימיים ללא מעניינים, ולכן בוחרת שלא לקרוא אותם.

גורם מוסדי-ערכי: רמת הפיקוח והצנזורה

הנשים הסבירו שהן בוחרות לצרוך עיתונים לפי מה שיש בהם, ולא פחות מכך – לפי מה שאין בהם. לדבריהן, הידיעה שהטקסטים נתונים לפיקוח מאפשרת להן להיות רגועות כאשר הילדים קוראים אותם. הפיקוח חשוב להן ברמת הטקסטים הכתובים וברמת הטקסטים הוויזואליים. לכן, גורם חשוב המשפיע על בחירת העיתון הוא קיומה ורמת תפקודה של ועדה רוחנית המפקחת על תכניו (מיכלסון 1998). דוגמה לכך יש בדבריה של גולדי:

קודם כול בראש סדרי העדיפויות שלי זה עיתון כשר. שאני אדע שאין לי מה לחשוש להכניס אותו הביתה. כי הילדים קוראים ואני צריכה שכל הדרך שבה הוא אוסף את החדשות ואת הפוליטיקות וכל זה, יהיה משהו שהוא במאה אחוז על טהרת הקודש. אז זה *יחד נאמן* עיתון שיוצא לציבור שלי ויש לו ועדה רוחנית שחותמת עליו. זה מאז ומעולם העיתון שנכנס הביתה.

לגולדי אמנם חשובה ההזדהות האידיאולוגית והחוגית עם העיתון, אך תפקודה של הוועדה הרוחנית חשוב לה עוד יותר. היא רואה בעיתון מצרך מזון שמחייב תעודת כשרות. מדבריה אפשר להבין שכמו שהפיקוח על כשרות המזון מתחיל בשלבים מוקדמים של הייצור, כך חשובה לה גם דרך איסוף הפריטים החדשותיים, ולא רק האריזה הסופית בדמות הכתיבה העיתונאית. הוועדה הרוחנית מתפקדת כמשגיחת הכשרות המאפשרת את כניסת המוצר הביתה.

הנשים תפסו את ועדות הביקורת *בהמודיע* ו*ביתד נאמן* כקפדניות ומחמירות יותר מאשר ועדת הביקורת של *משפחה*. כך למשל, קבעה נעמי נחרצות ש*בהמודיע* "ועדת ביקורת זה ועדת ביקורת!", שלא, כך משתמע, כוועדות של עיתונים אחרים. לעומתה הדגישה שירה את הפיקוח על האיורים והתצלומים. לדבריה, בן זוגה קנה לה אחרי הלידה גיליונות של *משפחה*, ואז היא גילתה שמופיעים בהם תצלומים של ילדות. מגילוי זה הסיקה שהוועדה הרוחנית של *משפחה* אינה קפדנית דייה, ולכן לא רצתה להמשיך לקרוא את העיתון: "פה בבית אני לא אכניס תמונה של אישה, גם לא עומדת. תמונה של אישה לא תיכנס כאן!"

הדיון הקהילתי בתפקוד הוועדות הרוחניות אינו מתנהל רק בקרב הנשים. שולמית, חסידה, אם לשבעה ילדים שעוסקת בעיצוב פנים, תיארה את הוויכוח היומיומי שמתנהל בין הגברים שקוראים את העיתונים סמוך לתיבות הדואר סביב

השאלה איזו ועדת ביקורת טובה יותר. היא סיפרה שהם משווים את הטקסטים המופיעים בעיתונים היומיים, ועל בסיסם מאפיינים ומנתחים את תפקודן של הוועדות הרוחניות.

גורם תוכני-פונקציונלי: רמת היכולת של העיתון לספק צרכים רוחניים-דתיים

נשים רבות הצביעו על שלושה עיתונים שהן בוחרות לצרוך מכיוון שאלו מספקים להן צרכים רוחניים-דתיים: *מרווה לצמא*, *תוספת ושבת קודש*. *מרווה לצמא* הוא עיתון עצמאי המזוהה עם הפלג החסיד, *תוספת ושבת קודש* הם מוספים שבועיים של *המודיע וחד נאמן*, בהתאמה. הנשים הסבירו שסיפוק הצורך הרוחני מתאפשר גם אם הן אינן מזדהות עם הפלג שמוציא לאור את העיתון. הסיבה לכך נעוצה במכנה המשותף של שלושת העיתונים: הם מכילים רק תכנים רוחניים-דתיים (דברי תורה, הלכות וסיפורים), ואין בהם דברי חול ופרסומות. למכנה משותף זה יש משמעות הלכתית, מאחר שעל פי ההלכה בפרשנותה החרדית אין לקרוא בשבת דברי חול ובייחוד פרסומות. דברי חול מנוגדים באופיים לקדושת השבת, ופרסומות גורמות להרהורים ולמחשבות על קניות אפשריות בימי החול. אי-הופעת הפרסומות מאפשרת להן לקרוא עיתונים אלו בשבת ומעניקה להם יתרון בולט על פני העיתונים האחרים. למרות האמור, הודו מקצת המרואיינות שהן קוראות גם את העיתונים האחרים בשבת, מכיוון שאז יש להן יותר זמן פנוי.

עם זאת, עיתונים אלו נקראים לא רק בשבת אלא גם בימות השבוע, ומתברר שהם משמשים לנשים כלי עזר ללמידה ולהוראה. כמו שאמרה יפה, "המוספים הם ממש נכס. זה באמת אוצר בלום של חומר חינוכי ועיוני שאפשר לעשות בו שימוש [...] [למשל] *המודיע* של יום שישי עם כל המוספים שלו זה ממש ספר לימוד, זה ממש ספר לימוד, ממש". זאת ועוד, נראה שהעיתון מספק את הצרכים הרוחניים-דתיים-חינוכיים של נשים לאורך זמן, שכן אימהות גוזרות משם סיפורים לילדיהן, ואלו שהן גם מורות גוזרות מהעיתון הלכות, עיונים בפרשת השבוע וכן סיפורים ומאמרים שמסייעים להן בהכנת שיעורים לתלמידותיהן.

גורם תוכני-סגנוני: הרמה הסגנונית של התכנים

הנשים שרואיינו נגעו בדבריהן ברמה התוכנית והסגנונית של העיתונים ושל העיתונאים. לאחר שאמרו את מה שחשבו שמצופה מהן על חשיבות המתאם בין האידיאולוגיה של העיתונים לאידיאולוגיה של הבית, על כך שהעיתונים מספקים צרכים רוחניים וכן הלאה, הן תיארו את רמתם התוכנית. אחד הכלים להערכת רמתו התוכנית של עיתון הוא השוואתו לעיתון אחר. אף על פי שההשתייכות החוגית מכתיבה לכאורה את בחירת העיתון היומי, כמה נשים קוראות את *המודיע* ואת *חד נאמן*. קריאה זו מאפשרת להן לערוך השוואה ולהצביע על הבדלים הנובעים, בין השאר, מרמתו התוכנית של העיתון.

ברכה, ליטאית, מורה ואם לעשרה ילדים, קבעה כי "המודיע ברמה גבוהה יותר [...] יש שם מאמרים עמוקים [...] המודיע יותר איכותי. הכתבים של המודיע הם אנשים יותר מבוגרים ומקצועיים. יתד זה כתבים יותר חובבנים". אף שברכה מנויה על יתד נאמן היא מכירה היטב את המודיע, מכיוון שהוא מחולק בחינם בימי שישי בתחנת הדלק. היא ציינה בקצרה הברלים כלליים מתוך שימוש במונחים רמה גבוהה, עומק ואיכות, והסבירה שהם נובעים מהגיל ומהרמה המקצועית של הכתבים.

לדברי חנה, "בעיקרון, החדשות [המופיעות בשני העיתונים] אמורות להיות חופפות. הפרשנויות נתונות לחסדי [הכותבים]. אבל יש את הניואנסים ואת החדשות הספציפיות שכל עיתון מביא [...] אני חושבת שביחד הכתיבה קצת יותר טובה מהמודיע". חנה מנויה על שני העיתונים וקוראת בקביעות את שניהם. היא היחידה מהמרוויינות שהזכירה את ההבדל בין חדשות לפרשנות. ההשוואה היומיומית שהיא עורכת מלמדת שגם החדשות משתנות מעיתון לעיתון, ולא רק הפרשנות, ובניגוד לדבריה של ברכה – לדעתה איכות הכתיבה של העיתונאים ביחד נאמן טובה יותר.

לעומתן, היו נשים שהצביעו על רמת הסגנון והתוכן כגורמים לאי־קנייה של עיתון מסוים. דוגמאות לכך יש בדבריהן הביקורתיים של יפה כלפי בית נאמן ושל ליבה על מדוזה לצמא. יפה העידה ש"בדרך כלל אני לא מתלהבת [מבית נאמן] [...] לפעמים יש משהו מעניין, איזה שהוא מסע נחמד. משום מה, עקרת [הכוונה לקוראת] הבית נאמן קצת חסרת השכלה. מזלזלים באינטליגנציה באופן כל כך בוטה [...] לנשים אפשר לדבר [בצורה מזלזלת] בגלל שהן נשים ומגדלות את הילדים, אז הן בעצם חצי ילדות. כאילו [צריכים] להסביר להן. זה לא מקובל עליי!" יפה, שהתחילה בזמן הריאיון את לימודיה לתואר שני, מבטאת התנגדות לעיתונים ולטקסטים שמכילים הסברים ארוכים ומפורטים. היא חשה שצורת כתיבה זו מזלזלת באינטליגנציה שלה ושל חברותיה ורואה בהן ילדות ולא נשים. יפה יוצרת משחק מילולי מהמושג "עקרת בית" ומשם העיתון בית נאמן ומשלבת אותם יחד ל"עקרת הבית נאמן". נראה שכך היא מבטאת את כעסה על שהעיתון תופס את הנשים כעקרות בית, דהיינו כחסרות השכלה, על פי הבנתה.

ייתכן שהסיבה לרמת הכתיבה הזאת היא ההנחה שקהל הקוראים של בית נאמן, כמו של מוספים אחרים המיועדים לנשים, אינו רק נשים, אלא גם נערות וילדות. הכותבים מנסים אפוא לפנות אל המכנה המשותף הנמוך ביותר של קהל היעד, ובין השאר מתאימים את התכנים גם לצעירים יותר. ליבה, המודעת להנחה זו, רואה בכך חיסרון:

לפעמים אנחנו קונים מדוזה לצמא. [אני] לא מאוד אוהבת את העיתון הזה: כתוב צפוף ולא מאיר עיניים [אבל] הילדים אוהבים את זה. [ולכן עדיף לקנות] במקום שישאילו [ישאלו] מהשכנים. זה עיתון טוב, על אף שיש לו חיסרון גדול. לא מקובל עליי שבעיתון אחד יהיה [תוכן משותף] לאימהות, למבוגרים ולילדים [...] לא לוקחים בחשבון שאת העיתון הזה

קוראים גם ילדים. ואני שומעת לא פעם ולא פעמיים את הבן שלי בן שש־עשרה וחצי, מצטט כל מיני דברים שאני יודעת שזה מהעיתונים כמו "צריך להבין את המתבגרים" [...] הוא ממש מצטט, אפילו בלי לשים לב [...] העורכים שוכחים שהעיתון זה לא במה [...] יש דברים שלא מעלים אותם בעיתון! [...] בשביל זה יש חוגים ויש הרצאות [...] לשם הולכים רק הורים.

ליבה, חובבת האסתטיקה, אמנם מעירה על צורתו החיצונית של מרדוך, אך היא מוטרדת יותר מהמבנה הפנימי שלו, המכיל את המדורים לראש המשפחה (הגבר); מאשה לדעתה (האישה); לבנות הנעורים (נערות); ומדורים לילדים. לדידה, הקוראים את העיתון מתחילתו ועד סופו, קוראים גם את המדורים שאינם מיועדים רק להם, ומצטטים את התכנים המופיעים בהם. לדעתה, העיתון אינו יכול להיות במה לדיון פתוח, ועל כותביו ועורכיו לתת את הדעת על כך שגם ילדים קוראים אותו.

לפיכך נראה שהביקורות המנוגדות של יפה ושל ליבה קשורות זו לזו. הכותבים כאילו שמעו את דבריה של ליבה והתאימו את התכנים גם לצעירים. התאמה זו מעוררת מנגד את ביקורתה של יפה, שחשה שהתכנים אינם מותאמים לגילה ולהשכלתה.

5. הגדרת העיתונים ש"נכנסים הביתה"

המונח "נכנס הביתה" והיפוכו "לא נכנס הביתה" מבטאים מערכת היררכית של גבולות וסייגים הנוגעים לטקסטים שעלולים לפגוע בהגנה על הבית החרדי בפרט ועל החברה החרדית בכלל. העיתונים שנכנסים הביתה נמצאים על פי רוב בקטגוריית הלגיטימיות הגבוהה ביותר, וזו באה לידי ביטוי בפעולה של צריכה באמצעות קנייה או ברכישת מינוי. אחריהם ניצבים עיתונים שנכנסים הביתה, אך לא באמצעות פעולה ממשית של קנייה אלא על ידי שאילתם ממשפחות אחרות. מלבד הנימוק הכלכלי, הנשים הסבירו שקנייה של עיתון מסמלת תמיכה באידיאולוגיה שלו, ואילו קריאה בעיתון של שכנים מסמלת הענקת לגיטימיות מסוימת אך אינה מבטאת הזדהות עם התכנים.

גם בקרב העיתונים ש"לא נכנסים הביתה" יש היררכיה של לגיטימיות. יש טקסטים שאינם מורשים לחצות את גבולות הבית פנימה, אך מותר לקרוא בבית של קרובי משפחה, אצל חברים או בחדר המורות בבית הספר. קריאה זו כמוה כאמירה ש"אני מסכימה מבחינה אידיאולוגית עם העיתון הזה, שאם לא כן הייתי קונה אותו בכסף. אני חושבת שהוא לגמרי לגיטימי, שכן אילו חשבתי כן – הייתי שואלת אותו משכנה. אבל מותר לקרוא את מה שכתוב בו במקום שהוא מחוץ לגבולות הטבעיים של הבית".

בדרגה הנמוכה יותר מצויים טקסטים ש"לא נכנסים הביתה", ו"נפלו לידי" בדרך מקרה וללא פעולה אקטיבית כלשהי מצד הקוראת. טקסטים שבקטגוריה זו נשים אינן קונות, אינן מבקשות אותם מנשים אחרות ואינן קוראות אותם בבית אחר. הקריאה בהם היא לא לגמרי לגיטימית, אך מתאפשרת רק מאחר שהם מגיעים לידי הקוראות בדרך מקרה. במובן מסוים, טקסטים ש"נופלים לידיים" מלמדים שרמת הלגיטימיות של הטקסט נקבעת לפי המאמץ שנעשה כדי להשיגו, למשל רכישת מינוי או שאילה משכנים, אולם כאשר הוא "נופל לידיים" ללא כל מאמץ גבולות הלגיטימיות מורחבים וניתן לקרוא בו.

6. נקודת המבט המגדרית

העיסוק האינטנסיבי של הנשים בשאלת העיתונים ש"נכנסים הביתה" וש"לא נכנסים הביתה" העלה סוגיה מגדרית מעניינת: מי מבני הזוג מקבל את ההחלטה מה נכנס ומה לא נכנס הביתה? הדיון בסוגיה זו מבוסס על ההנחה שדפוס השימוש במדיה משקפים את תפקידי המגדר ואת הדינמיקה המשפחתית (ליווינגסטון 2003). דוד מורלי, שערך מחקר אתנוגרפי על צפייה משפחתית בטלוויזיה, הצביע על היכולת להבין מערכת משפחתית-חברתית באמצעות שימושי מדיה. הוא הראה את התפקידים הלא כתובים ואת מבני ההתנהגות המשתקפים באופני הצפייה ומצא שלרוב הגברים "שלטו" בשלט הטלוויזיה. הנשים לא בחרו בתוכניות, ולא זו בלבד אלא שהן גם חשו אשמות אם הן צפו לבד בטלוויזיה ונטו להצדיק את צפייתן בעשיית פעילות כלשהי בעת הצפייה (Morley 1998). אף על פי שמחקרים אלו מבוססים על מדיה משודרת, הם רלוונטיים, לדעתי, גם לצריכת עיתונים. אפשר להניח שלבחירת העיתונים ש"נכנסים הביתה" קדם תהליך קבלת החלטות מסודר ברמה המשפחתית. מלבד המשתנים הרציונליים של חוג ההשתייכות, סיפוק הצרכים הרוחניים, רמת התכנים והעניין ורמת הצנזורה, מעניין לדעת כיצד התקבלה בפועל ההחלטה אילו עיתונים לקנות. האם מדובר בדפוס שוויוני של קבלת החלטות, שעל פיו קיבלו שני בני הזוג את ההחלטה יחד, או שמא אחד מבני הזוג – האשה או הגבר – החליט לבדו או היה דומיננטי בקבלת ההחלטה? ולאחר שהתקבלה ההחלטה, מי היה אחראי על מימושה בפועל? אפשר לומר, בזהירות, שהתשובה לשאלה מבטאת ניצנים של פמיניזם חרדי. כאשר עלה הנושא בראיונות ציינו הנשים שהן היו דומיננטיות הן בקבלת ההחלטה בנוגע לשאלה אילו עיתונים לצרוך הן במימושה, בעיקר במקרים שבני הזוג הם אוהבי קריאה.

נאווה, מלכה וגייטי נשואות לבני זוג אוהבי קריאה במיוחד. נאווה תיארה את בן זוגה כ"מאוד אוהב לקרוא [...] הוא שקוע לגמרי בעיתון כשהוא קורא!" ותיאורה של מלכה מעלה חיוך: "הוא, אם מושיבים אותו עם משהו לקרוא – זה לא משנה

מה, גם את נרשמו לנישואין הוא קורא בשקיקה [...] ובגלל זה הוא הפסיק. הוא ממש מכריח את עצמו לא לקרוא".

בסוגיית הגברים אוהבי הקריאה אפשר לראות דוגמה להנאה פיזית-רוחנית מדבר לגיטימי (לכאורה) - קריאה - ההופכת לאיסור ולפעולה מוגבלת. רצונם של הגברים לקרוא טקסט שאינו חלק מלימוד התורה, גם אם הוא לכאורה "כשר", הופך ללא לגיטימי בגלל ביטול הזמן הכרוך בו, ולכן יש להטיל עליו הגבלות ואיסורים. יהודה גודמן (1997; 2003) מתאר תמה פסיכו-תרבותית של גברים חרדים. לדבריו, הם מחונכים מגיל צעיר לשליטה עצמית חזקה, גופנית ונפשית, על היצר הרע שלהם. גרעון ארן (2003), המתאר את הפיקוח החרדי על תאוות הגוף, מזכיר את הפתגם "איזהו גיבור? הכובש את יצרו" (משנה, אבות ד, א). מדובר בתמות כה חזקות, עד שלא מפתיע שמערכת היחסים בין אמצעי התקשורת לבין הגברים החרדים מוצגת כמלחמה ביצר הרע (התקשורת) שבה הגברים הם הגיבורים החייבים לנצח את האויב. ואולם גבורתם תלויה בשיתוף הפעולה של הנשים או אפילו בהגנתן המעשית של הנשים (המוצגות כגיבורות) על הגברים (המוצגים כחלשים).

מהראיונות עולה כי אצל הזוגות שבהם הגברים אוהבי קריאה, הוחלט להגביל את כניסתם של עיתונים אל המבצר - הבית. נראה שלנשים יש מקום בולט הן בקבלת ההחלטה על הגבלת הקריאה הן ביישומה המעשי. נאווה סיפרה שהיא משתדלת שלא להכניס עיתונים הביתה לאחר שהבינה מהי עוצמת אהבת הקריאה של בן זוגה. גיטי קונה עיתון רק לשבת, ומשתדלת שלא להביא ספרים (חרדיים) מהספרייה בבית הספר שבו היא מלמדת, כדי לסייע לבן זוגה לעמוד בפיתוי הקריאה. ומלכה מוסיפה אזהרה: "אין לנו עיתונים [...] אני לא יכולה לסבול את זה. אני קוראת עיתונים ומתעצבנת [...] שלמה כן אוהב לקרוא עיתונים, אבל [...] אבל הוא לא יכניס עיתון הביתה [...] [כי] אם הוא יקרא, אותי זה יעצבן!"

מעניין לבחון דפוסי החלטה אלו מנקודת מבטם של הסוציולוג אוגוסט קונט (1857-1798) מזה ושל הרב אלעזר מנחם שך (1898-2001) מזה. "לפי אוגוסט קונט, קיימים יחסים מורכבים של מרות וציות בין בעל לאשתו. ברור כי הגבר הוא שצריך לשלוט. מאחר שהוא פעיל ונבון, עליו לגרום לאשתו - שהיא בעיקרה רגישות - לציות לו. ואולם, מנקודת מבט אחרת, עליונות כזאת, המבוססת במידת מה על הכוח, היא נחיתות. הכוח הרוחני במשפחה, כלומר הכוח הנאצל ביותר, הוא כוחה של האשה" (ארון [1967] 1996, 108). ולעומתו, הדברים האלה, המיוחסים לרב שך: "בכל הנוגע לגשמיות ולסדר ההנהגות של הבית מהבחינה החמרית - יש לשמוע בוודאי בקול האשה, אולם באשר לרוחניות, לתורה ולמצוות, כאן צריך הבעל להיות המחליט היחיד אשר על פיו ישק כל דבר!" (שך תשס"ה, פא). לפי קונט, הגבר החכם אמנם אמור לשלוט באישה הרגישא, אך עליו להיות מודע לכך שכוחה הרוחני רב. הרב שך טוען טענה הפוכה, שלפיה האישה - המייצגת את

הממד החומרי – היא השולטת בהחלטות הגשמיות של הבית, בעוד הגבר – המייצג את הממד הרוחני – מחליט את ההחלטות הרוחניות. לצורך דיון זה יש להירש לשאלה בסיסית: האם העיתון הוא חפץ פיזי או רוחני? לכאורה נראה שהוא אובייקט פיזי, נייר שעליו כתובים טקסטים. ואולם החברה החרדית כקהילה טקסטואלית מתייחסת לטקסטים בכבוד רב. החרדים לא סתם קוראים טקסטים, אלא אף מפנימים ומקיימים אותם. חשוב להדגיש שלפיכך, גם העיתון החרדי וגם העיתון החילוני נחשבים אובייקטים רוחניים: בעיתון החרדי מפורסמים ומפורשים דברי ה"גדולים" היושבים בבית המדרש, ואילו בעיתון החילוני מפורסמות האידאולוגיות החילוניות-מודרניות. שני סוגי הטקסטים משפיעים על המחשבות והמעשים של הקוראים, והעיתון החרדי נתפס כמשפיע חיובי בעוד העיתון החילוני נתפס כמשפיע שלילי.

לשיטת קונט, האישה היא אמנם הכוח הרוחני, אך הגבר הוא השולט, דהיינו מחליט החלטות. לשיטת הרב שך, הגבר הוא הכוח הרוחני, וקבלת ההחלטות של האישה מוגבלת לתחומים הפיזיים בלבד. בהנחה שאכן העיתון הוא אובייקט רוחני, שתי השיטות מובילות לכך שהגבר אמור להחליט אם לצרוך אותו או לא. ועם זאת, השינוי המגדרי המתחולל בחברה החרדית מופיע גם בהקשר זה: לאישה החרדית יש מקום מרכזי ובולט בהחלטה אם "להכניס הביתה" עיתונים, ואם כן – איזה עיתון. גם אם נדמה שיש גורם של כפייה בעובדה שיש נשים (כמו נאווה גיטי) המוותרות על קריאת עיתונים (בבית) למען בני זוגן, הרי מהתיאור מצטייר בן הזוג כחלש וכזקוק להגנה. הוא זה שקשה לו לעמוד בפיתוי הקריאה. האישה החרדית המודרנית, שלא כחזה המקראית, ניצבת בשער הגן ומגנה על אישה, שמא יטעם מהבלי העולם הזה.

ב. עיתונים ש"נכנסו הביתה"

פעולת הקריאה מתוארת במושגים של הנאה ועונג (בארט 2004), ואכן נשים שתיארו את חוויית קריאת העיתונים שבו והשתמשו בתארים אהבה והנאה: "אני אוהבת לקרוא", "אני אוהבת ספרים", "מאוד נהנית לקרוא", "זה כיף", "אני אוהבת לקרוא אהבת נפש", "הקריאה היא הפרס שלי", להיכנס למיטה ולקרוא".

תיאור חוויית הקריאה כעונג אינו ייחודי לנשים החרדיות, אולם יש לזכור כי בחברה החרדית השימוש במונחי אהבה, הנאה ועונג הוא מוגבל. אהבה בין נשים לגברים מותרת רק בין איש לאשתו, וגם עליה קיימות הגבלות רבות. כך למשל, אין לדבר עליה בפרהסיה. גם הנאה פיזית מאוכל ושתייה היא מוגבלת, בעיקר מסיבות של כשרות, ולעתים קרובות היא מכוונת מטר. לדוגמה, אוכלים לכבוד שבת או כחלק מהמצווה לשמוח באירועים ובנקודות זמן מסוימות במהלך החיים. הקריאה,

הנאה רוחנית לכאורה, משמשת עבור הנשים אתר של עונג, חוויה לגיטימית של הנאה שהשיחה עליה אף היא לגיטימית. אף שמחקר זה אינו עוסק בלגיטימיות של ההנאה במגזר החרדי, מעניין לראות כי לגיטימיות ההנאה מהקריאה אינה משותפת לכל המרואיינות. כאשר התבקשו הנשים לספר על המדורים החביבים עליהן במיוחד בעיתונות החרדית, ענו כמעט כולן על השאלה בהתלהבות. אך ברכה, מרואיינת מבוגרת יחסית ונשואה לרב המלמד בשיבה, ענתה במעין תוכחה מוסרית: "אני קוראת לא מתוך חביבות, אלא מתוך ענייניות". תגובה זו מלמדת על הצורך לומר שקריאת העיתון היא חובה, גם אם נעימה. העדפת המדור נובעת מעניין (ברמה הקוגניטיבית) ולא מהנאה (ברמה הרגשית).

פעולת הקריאה נעשית בתוך מסגרת של נסיבות ספציפיות, ולכן משמעויותיה והשפעותיה נגזרות מנסיבות אלו. ההבנה כיצד מעשה הקריאה משתלב במערכת המורכבת של היחסים וההתנהגויות המאפיינים את עולמה של הקוראת, מסייעת להבנת בחירת חומר הקריאה ולהבנת מקום הקריאה וזמנה (Radway 1984). לפיכך נשאלו הנשים מדוע, היכן, מתי ואיך הן קוראות עיתונים חרדיים.

1. הסיבות לקריאת עיתונים

במענה לשאלה הפתוחה "מדוע את קוראת עיתונים?" ענו הנשים מגוון תשובות. התשובה המרכזית הציגה את העיתון כאמצעי העיקרי לקבלת מידע מעורכן. רוב המרואיינות אינן מאזינות לרדיו וכמעט כולן אינן צופות בטלוויזיה, ולכן הן חשות שהעיתון מקשר בינן לבין העולם. תחושה זו מתחזקת בקרב הנשים שהן עקרות בית. כך לדוגמה אמרה יפה: "זה [העיתון] מעשיר אותי [...] הדרך היחידה שלי להשכיל. אני לא יוצאת לשום מקום. זה הדרך שלי להיפגש עם העולם ולהכיר דברים חדשים [...] זה [העיתון] מסייע לי להגיע להרפיה, מסייע לי לנקות ראש". לדבריה, העיתון הוא בעבורה "דרך להיפגש עם העולם", ופגישה זו נערכת באמצעות סיקור המציאות בעיתון. נוסף על מידע אקטואלי-ישראלי מכיל העיתון החרדי מידע אקטואלי מגזרי-קהילתי. מידע זה כולל, בין השאר, פרסום עדכני של שמות הזוגות שהתארסו בצדו הימני של העמוד הראשון, ושל שמות הנפטרים בצדו השמאלי. דבריה של הינדי, המסבירה מדוע היה בבית הוריה מינוי על המודיע, מדגימים את תפקידו של מידע זה: "כנראה שהיה לחץ חברתי על ההורים שלי מצד הילדים, מצדנו, שצריך להתעדכן מי התחתן ומי התארס. אז היה המודיע כל השנים". כלומר למידע הזה היתה חשיבות עליונה בעיני הינדי, אחיה ואחיותיה.⁵

5. למודעות האירוסים יש תפקיד חשוב נוסף: במהלך שיווקי חכם מבטיח העיתון למי שמפרסם מודעת אירוסים מינוי חינם לחצי שנה אחרי החתונה. נשים רבות סיפרו שכך

מלבד הצורך בעדכון ברמה הקהילתית ממלא העיתון צרכים רבים נוספים, אולם לא תמיד אנשים מודעים לסיבות הגורמות להם לקרוא עיתונים, וגם אם הם מודעים להן – הם לא תמיד מביעים אותן. זאת ועוד, כפי שהתברר לאחר שביתה כללית של שליחי העיתונים בניו יורק ב־1945, אנשים מבינים עד כמה העיתון חשוב להם רק כאשר הם חשים בחסרונם, והסיבות המרכזיות אינן קשורות בהכרח במידע שהוא מספק. כך בין השאר, מסתבר שהעיתון מרענן ומספק מנוחה פסיכולוגית, והוא מוביל לקשרים ולמעמד חברתיים בזכות השיחות שנוצרות במסגרות חברתיות לאחר קריאתו ועוד (Berelson 1949). תוצאותיו של מחקר זה רלוונטיות לנשים החרדיות שרואיינו, מאחר שהן אינן משתמשות במגוון טכנולוגיות התקשורת הקיימות. ההגבלות הרבות על צריכת התקשורת מובילות לצריכה מרבית של אמצעי התקשורת הלגיטימי העיקרי בחברה החרדית, הוא העיתון.

מדברי הנשים עולה שהעיתון הוא אמצעי המאפשר לנשים מרחב זמן של מנוחה וקריאה שקטה. מדובר בנשים שמכבדות את הקריאה של עצמן, ויוצרות אתרים וזמנים המוקדשים לקריאת עיתון. גם הנשים שהצביעו על העיתון ככלי תקשורת המתאים לנשים עסוקות שאין להן מרחב זמן חופשיים, למדו לאפשר לעצמן אי קטן של מנוחה ורוגע בתוך בית עמוס ילדים ומשימות, ולקרא בעיתון אפילו שלא במסגרת זמן מיוחד המוקדש לכך.

לעומת זאת, מקצת הנשים שאין להן זמן ומרחב חופשיים, משלימות עם העובדה ומנחמות את עצמן בכך שהן מבצעות את התפקיד הנעלה של גידול הילדים וחינוכם. כך למשל אמרה גולדי: "מה שצריך לעשות אני עושה, אני אוהבת לקרוא אהבת נפש, ואילו היה לי זמן הייתי מוכנה לשבת [לקרוא]. באיזה שלב בחיים נגיע אל הזמן הזה שבו נשב רגל על רגל ונקרא [...] אבל אני לא מגיעה לזה ואני בשמחה מוותרת על זה, כי אני מרגישה שאין לנו זמן לכל דבר היום, אנחנו משתדלים לעשות מה שצריך".

2. קריאת עיתונים: המקום והזמן

הקריאה מאפשרת בריחה מטרדות הסביבה ודאגה לצרכים האישיים. בזמן הקריאה יוצרת הקוראת מעין חומה בינה לבין משפחתה ומספקת לעצמה בכך זמן ומרחב הדרושים לצרכיה שלה (Radway 1984). כלומר, צריכת מדיה מאפשרת הימנעות מתקשורת בין־אישית, ריחוק והיפרדות (McQuail 1997). לנשים שרואיינו יש ילדים רבים (ממוצע של 6.12, בטווח של בין ילד אחד לשישה-עשר ילדים), המשימות הקשורות בבית מוטלות עליהן, ורובן גם עובדות מחוץ לבית. לפיכך, מעניין לבחון אם הן יוצרות לעצמן מרחב זמן שקטים לקריאת עיתונים.

התרגלו לקרוא את יתד נאמן או המודיע.

במענה על השאלה "היכן ומתי את קוראת את העיתון?" הצביעו הנשים על שני מקומות עיקריים, שניהם במרחב הפרטי של הבית: המטבח, שבו נשים קוראות עיתון בזמן שתיית הקפה או בארוחת הבוקר; חדר השינה, שבו הן קוראות במיטה לפני השינה או בעת ההנקה, המתוארת בראיונות כזמן שקט ורגוע במיוחד, המוקדש לקריאה של עיתונים וספרים מאחר שלגיטימי להסתגר בחדר במהלכו. רוב הנשים ציינו שהן אינן קוראות בגינה ציבורית בעת שהן משגיחות על ילדיהן, או במקומות ציבוריים אחרים דוגמת המתנה בתור לרופא, מאחר ששני המצבים אינם בגדר של זמן פנוי לקריאה. ייתכן שנשים אינן קוראות מחוץ לבית או כשהן עם הילדים מכיוון שהן תופסות את הקריאה כפעולה שיש לעשותה במרחב הפרטי ובזמן שקט.

מתשובות הנשים אפשר לראות שהעיתון הוא בעבורן אמצעי המספק צורך המקושר לצרכים פיזיולוגיים אחרים. קריאתו מלווה את שני הצרכים הבסיסיים ביותר (אכילה ושינה) בשני הקצוות של היום (בבוקר ובלילה). ואכן, גם מחקרים אחרים מלמדים כי אמצעי התקשורת אינם מספקים רק צרכים אינטלקטואליים כגון השגת מידע, אלא מקושרים גם לצרכים פיזיולוגיים כאכילה, שתייה והכנה לשינה. דוגמה לכך מובאת במחקרו של ברלסון. הוא ראיין אנשים שהתלוננו כי בזמן שביתת מחלקי העיתונים בניו יורק לא נהנו משתיית הקפה בבוקר, מכיוון שהיא לא לוותה בקריאה בעיתון החביב עליהם (Berelson 1949).

ג. דרכם האחרונה של העיתונים ש"נכנסו הביתה"

1. זריקת עיתונים לפח, גניזתם או שמירתם

ברוב החברות העיתונים הישנים נזרקים או ממוחזרים, לא פעם אחרי ששימשו למטרות משנה כמו ניקיון או עטיפת חפצים. לא כך הדברים בנוגע לעיתונים החרדיים. באלה מהם, בעיקר החינמונים, שאינם מכילים דברי קודש, כלומר פסוקים, שמות של האל וכיוצא באלה, נעשה שימוש כמצע לקילוף ירקות או כאמצעי לניקוי חלונות לפני השלכתם לפח הזבל. אולם רוב העיתונים החרדיים מכילים פסוקים או דברי קודש אחרים, ולכן מנועים החרדים, לפי הבנתם, מלהשליכם לפח או להעבירם לגניזה ללא פעולת מיון קפדנית, והכול משום שלפי תפיסתם אסור מחד גיסא לזרוק לפח טקסטים שמופיעים בהם שם האל, פסוקים או ציטוטים מהספרות הדתית, ומאידך גיסא אסור להניח בגניזה דברים שאינם קדושים.

העבודה הכרוכה במיון היא כה רבה, עד שכמה נשים הודו שהן אינן מספיקות לעשותה. כך למשל, במרפסות של בתים יש לעתים ארגזים רבים של עיתונים

המצפים למיון. משימה זו הביאה את יפה להפסיק את המינוי על יתד נאמן. היא סיפרה שלאחר שהעיתונים נערמו שוב ושוב, "אמרתי לבעלי: או שאתה לוקח את זה על הראש שלך, או שאני מפסיקה. הוא אמר: תפסיקי", וכך היה. עיתונים שאינם נזרקים נאספים ונשמרים לעתים, או, כמו שראינו לעיל – מועברים לקוראים אחרים.

2. עיתונים הנשמרים בבית בשלמותם או בחלקם

משפחות רבות שומרות את העיתונים מרזוה לצמא וזרקור בשלמותם, ויש מהן שכורכות את גיליונותיהם לפי סדר הופעתם או מסדרות אותם בקלסרים או בקופסאות. זאת ועוד, מערכות עיתונים אלה מציעות מבצעי כריכה לקראת חגי חודש תשרי ופסח, תקופות שבהן מוקדש זמן לסידור הבית ולארגונו. בעיתונים אלה יש חומר קריאה לילדים ולרוב אין בהם עיסוק בסוגיות אקטואליות, ולכן נעשה בהם שימוש חוזר רב. במובן זה, עיתונים אלה הם מעל לזמן; ילדים, ושנים לאחר מכן ילדיהם של ילדים אלה, קוראים עיתונים שגילם מופלג. לדוגמה, שירה סיפרה בגאווה שבתה היתה היחידה בכיתה שהכירה את תולדות חייו של רב מסוים, מכיוון שקראה עליו בכרך ישן של מרזוה לצמא השמור בבית.

לעומת זאת, אין טעם לשמור עיתונים אחרים, בעיקר האקטואליים שבהם, בוודאי לא בשלמותם. מנהג רווח הוא שבני משפחות חרדיות גוזרים ושומרים טקסטים רלוונטיים; מורות שומרות רעיונות לפרשת השבוע וסיפורים מעניינים; גננות שומרות תמונות וסיפורי ילדים; אימהות שומרות לילדים עיתונים צבעוניים לגזירה והדבקה; בנות ב"בית יעקב" מקשטות את המחברות בתמונות שנגזרו מעיתונים; ונשים שומרות מתכונים. יש מהן המעבירות אותם לחברותיהן ויש המעתיקות אותם למחברת.

3. קריאה בשרשרת: העברת עיתונים לקוראים אחרים

כאמור, עיתונים שלא נזרקו או נגזרו מועברים לא אחת למשפחה אחרת, ורוב הנשים העידו שהן שואלות או משאילות עיתונים לעתים קרובות. זאת ועוד, לדבריהן, משפחות רבות אינן קונות כלל עיתון או קונות רק אחד ושואלות עיתונים משכנים ומחברים. הרב יצחק מתתיהו טננבוים מודע לכך. לדבריו, "[ברחוב מסוים], בבניינים הגדולים, עשר משפחות קונות את העיתון, ארבעים משפחות קוראות. קוראים כל מילה. עיתון של שבת הולך לעוד משפחות. לא לכולם יש כסף לקנות" (ריאיון אישי, 2 ביולי 2007). אמנון אריאלי מתאר בסגנונו ההומוריסטי את התופעה כך:

עיתון חרדי דרכו שהוא עובר מיד ליד. בבלוק אחד של עשרות משפחות אין צורך ביותר ממני אחד. כך בכוללים ובישיבות. מספרים שכאשר עיתון הצפירה החל להגזים מעט

בקו המשכילי שלו, אסר הרבי מגור להכניס אותו לבתי המדרש. שמע זאת עורכו נחום סוקולוב ואמר: מצוין! עד עתה קנה את העיתון חסיד אחד וכל באי בית המדרש קראו בו, מעתה ייאלץ כל אחד ואחד מהם לקנות אותו! (אריאלי 1996, 197).

תופעת הקריאה בשרשרת ידועה ומוכרת למפרסמים, ועל כן הם רואים בנתוני המכירה רק רכיב אחד בבניית תמהיל התקשורת, שכן לנתוני החשיפה יש חשיבות לא פחותה, ולעתים אף גדולה יותר. כך נצפתה הקריאה בשרשרת בקרב המרואיינות: הבת של רוחמה לוקחת עיתונים מחמותה; אהובה גיטי, שתייה מורות, מחליפות עיתונים עם חברות בחדר המורות, במהלך ההפסקה; שירה לוקחת עיתונים מאמה או משכנותיה; חנה לוקחת מחמותה את *משפחה*, ואמה מקבלת ממנה בתמורה את *יתד נאמן*. יש שמנהלות סדר קבוע של העברת עיתונים במשפחה או בבניין. כך למשל, נאוה, המגדירה עצמה "מנויה יחד עם אימא", לוקחת את *משפחה* ביום ראשון ומחזירה אותו עד יום שלישי, אחותה לוקחת את העיתון ביום שלישי ומחזירה אותו ביום חמישי ואז מגיע תורה של האחות השלישית. בבניין של הינדי יש תור מסודר: בכל חודש משפחה אחת קונה את *משפחה*, והוא מועבר בין הדיירים לפי תור שנקבע מראש.

ואולם מנגנוני ההעברה משכן לשכן לא עובדים תמיד בצורה מושלמת. מאנקדוטות שנשים סיפרו השתמע כי תחושת המשפחתיות והקהילתיות לפעמים עוברת את הגבול. כך למשל, דינה, ליטאית, פקידה בשירות הציבורי ואם לשלושה ילדים, סיפרה שאביה כתב פתק לשכנים ובו הציע לשנות את הסדר: הוא יקרא את העיתון בבוקר והשכן בערב. ליבה לעומת זאת כעסה שהעיתון חוזר אליהם מלוכלך, והודיעה לשכניה שהילדים שלה אוהבים לקרוא עיתון נקי. לאחר שהשכנים הקישו שוב ושוב בדלת ביתה וביקשו את *משפחה*, הודיעה להם ליבה שכמו *משפחה* מגיע לביתם בקביעות ביום חמישי, רצוי שהשכנים יתרגלו לכך שהעיתון מגיע אליהם ביום שלישי שלאחריו. מצב נוסף מתואר בדבריה של ציפי, אם לעשרה ילדים, ליטאית שעובדת כגננת:

יש בניינים שאני יודעת שהסדר הוא שאפשר לקרוא את העיתון למטה ולהחזיר אותו מקופל. היתה משפחה שתלתה שלט שהם מאוד אוהבים לקבל את *החד* שלהם בבוקר נקי. לנו היתה תקופה שלא היינו מקבלים אותו, כי היו קוראים ולא היו זוכרים להכניס. אז כתבנו שאין התנגדות שיקראו, רק שיכניסו [לתיבת הדואר].

לעתים מוגדרת התנהגות השכנים כעברה דתית. כך לדוגמה עולה מתיאורה של גולדי וממסקנתה: "היתה לנו תקופה שבאופן קבוע היינו יורדים והעיתון לא היה בתיבה. תמיד היה מישהו שלקח אותו הביתה. הוא חשב להחזיר לפני שנראה אבל הוא לא ידע שכבר ירדנו. זה מאוד הפריע לי. זה עניין של גזל, זה פשוט אסור." לעומת ההתנגדויות הנזכרות, הנובעות ברובן מחוסר נוחות טכנית, הביעו שתי

נשים התנגדות ערכית להעברת העיתונים בשרשרת. דינה אמרה ש"עדיף שכולם יקנו, כדי שיהיה כסף להמשיך את העיתון". כבת לאב עיתונאי היא מודעת למצוקות הכלכליות של העיתונות, ותופסת את הקריאה בעיתון ללא תשלום כפעולה שפוגעת בתפקודו. מלכי, לעומתה, רואה את שאילת העיתונים באופן דואלי; מחד גיסא מקובלת עליה שאילה הנובעת מסיבות כלכליות, ומאידך גיסא היא מתנגדת לתופעה של אי-קניית העיתון ממניעים אידיאולוגיים וקריאתו בכל זאת.

4. מיון לאחר הקריאה: עם מי, מתי והיכן מותר לדבר על הטקסטים

אמצעי תקשורת ההמונים מאפשרים פיתוח של יכולות חברתיות. כך בין השאר, שיחה עם מכרים וזרים כאחד על מה שקוראים, רואים או שומעים מקלה יצירת אינטרקציות בין-אישיות (McQuail 1997). בהתבסס על כך, יש לבחון אם יש לעיתונים אלו קיום רוחני-חברתי לאחר זמן הקריאה בהם, נוסף על קיומם הפיזי. הנשים החרדיות העידו שהן מדברות עם חברות ועם קרובות משפחה על העיתונים שהן קוראות. שולמית סיפרה שהיא מדברת עם משפחתה וחברותיה על טקסטים שקראה, בעיקר בסעודה שלישית בשבת. היא תיארה סעודה זו, הנערכת בקביעות בבית חמותה, כאירוע של קהילה נשית; הגברים הולכים לבית הכנסת, והנשים יושבות ומנתחות את סיפוריה של חוה רוזנברג המתפרסמים בהמשכים בהבית שלנו. לדבריה, ניתוחים אלו מתקיימים גם בשמחות ובאירועים, כאשר היא וחברותיה לשולחן משוחחות לעתים קרובות על סיפורים שקראו בעיתונים. רוחמה סיפרה שבנותיה וכלותיה יושבות בשבתות ומנתחות סיפורים, ומעירה שבצעירותה לא היתה לגיטימציה "לנתח כל דבר".

חברה שיש בה הפרדה מגדרית ברורה יוצרת לא אחת קהילות נשיות, וכזו היא החברה החרדית. לדוגמה, נשים שמשוחחות בשמחות משפחתיות מגיעות לשם עם בני זוגן, אולם מבלות את רוב זמנן באירוע עם נשים אחרות; ונשים הנשארות בבית בזמן שהגברים הולכים לתפילה, יוצרות לעצמן זמן משלהן, שלעתים מוקדש, כאמור, לדיון בטקסטים שקראו. שיחות אלה על הטקסטים הן חלק מהחוויות הכרוכות בקריאה ובצריכת תקשורת (Radway 1984), ויש בהן מידה של דמיון לתהליכים התקשורתיים המתרחשים במקומות עבודה שמועסקות בהם בעיקר נשים. שכן, דיונים קבוצתיים שנערכו בעקבות תוכניות טלוויזיה שבהן צפו נשים בבית, המשיכו את תהליכי ההזדהות שהתרחשו במועד הצפייה. הנשים ערכו מעין משא ומתן קבוצתי על אופני המימוש הפוטנציאליים של ההזדהות, ועסקו בשאלות כגון מה הן היו עושות במקום דמות זו או אחרת (Hobson 1990). אפשר להשוות שיחות אלה לשיחות הנערכות בחדרי המורות של "בית יעקב" על התכנים שמתפרסמים בעיתונות החרדית. לדברי גיטי, הדומים לדבריה הנזכרים של

שולמית, חברותיה המורות והיא מנתחות בעיקר את הסיפורים בהמשכים של חוה רוזנברג, המתפרסמים *בהבית שלנו*. אהובה סיפרה שההפסקה מאפשרת למורות שטרם קראו את הסיפור להשלים את החסר במהירות ולהצטרף לדיון. בהקשר זה, מכשיר הטלפון ממלא תפקיד מרכזי בתקשורת בין נשים חרדיות לבין חברותיהן וקרובותיהן. בין שאר נושאי השיחה הן דנות בטקסטים שהופיעו בעיתונות החרדית, תוך שהן מנצלות את זמן השיחה בטלפון האלחוטי למילוי משימות הכרוכות באחזקת בית ברוך ילדים. כך למשל, חנה משוחחת בטלפון עם חברותיה על מה שקראה; נאווה משתפת את האם והחמות ברשמייה; והאחיות דבורי וליבה משתפות זו את זו בתובנותיהן ובתוך כך עוסקות בעבודות הבית. ובלשונה של ליבה: "לפעמים אני ודבורי קוראות *משפחה* ומתקשרות אחת לשנייה על אותו עניין: 'אני חייבת להגיד לך משהו' או 'כשקראתי את הכתבה חשבתי עלייך'. כל מיני תובנות".

תקשורת בין-אישית תומכת באמצעות מכשיר הטלפון נפוצה לא רק בקרב נשים חרדיות, ובמחקר נמצא שמכשיר הטלפון משמש עבור נשים מקור חיוני לשתופות רגשית, כלי לשמירת קשר עם חברותיהן ומשפחתן וכלי שמאפשר איזונים פסיכולוגיים בין הקהילתי לאינדיבידואלי (Livingstone 1992). נשים חרדיות, שמשלכות עבודות בית רבות עם שיחות טלפון עם חברותיהן וקרובותיהן על מחשבותיהן נוכח קריאת טקסטים כאלה או אחרים, יוצרות בכך אתר של מפגש בין צרכים אינטלקטואליים, רגשיים, קהילתיים וחברתיים של האישה הקוראת.

סיכום

התקשורת היא אמצעי מרכזי המתווך בין אנשים לבין המציאות, ותיווך זה הוא תוצאה של הבניות חברתיות ואידיאולוגיות המבוססות לעתים קרובות על אינטרסים של קבוצות עילית.⁶ סביר אפוא להניח שכאשר הנגישות למדיה מוגבלת, כמו בחברה החרדית, היכולת לשלוט ולהבנות תפיסת עולם גדולה יותר. ואכן, הממצאים שהוצגו במאמר זה מלמדים שנגישות מוגבלת מובילה לשליטה ולהבניה עצומות. החברה החרדית כחברה היא "תרבות מובלעת" (סיון 1991), ולא עוד אלא שכל בית חרדי הוא תרבות מובלעת בזעיר אנפין, הדואג לשמר את עצמו ולהגן על חומותיו מפני השפעות חיצוניות. שמירה יתרה מוצבת על פתחי הבית, דלתותיו וחלונותיו, שדרכם עלולים להסתנן תכנים מסוכנים. התכנים המסוכנים הם תכנים תקשורתיים, וכל בני הבית זקוקים להגנה מפניהם – הורים וילדים כאחד. ההגנה על הבית החרדי מפני התכנים האלה היא רב-שלבית: מכל אמצעי

6. ראו Gerbner and Gross 1976; Adoni and Mane 1984; Schudson 2002.

התקשורת מותר לקרוא רק עיתון; מהעיתונים מותר לצרוך רק עיתונים חרדיים; מהעיתונים החרדיים יש להבחין בין אלה הנכנסים הביתה לבין אלה שאינם נכנסים הביתה; מהעיתונים הנכנסים הביתה יש למיין את הטקסטים שיש להם מסגרת זמן ומקום רחבה דייה, ולהפרידם מטקסטים שאינם משתלבים בסדר היום העמוס של נשים חרדיות; לאחר קריאת העיתונים יש למיין את הטקסטים המוצאים מהבית – אם לפח, אם לגניזה ואם לשרשרת הקריאה – ואת אלה שנשארים בבית יש למיין לשמירה של כל העיתון או של חלקו; לבסוף, פעולת המיון של העיתונים נמשכת גם לאחר קריאתם והוצאתם הפיזית מן הבית. מדובר במיון חברתי שבו הנשים מחליטות עם מי, מתי והיכן לדבר על הטקסטים שקראו, ובשיחות אלה הן מכונות מחדש את חוויית הקריאה שלהן, ואולי דרכה גם את עצמיותן.

תהליכי מיון אלה נועדו לבנות ולהגדיר שוב ושוב את הגבולות ואת החומות בין הבית החרדי לבין העולם הסובב, שהוא, במקרה זה, החברה בישראל, מתוך שמירה על חרכי הצצה מוגדרים:

הטקסט, הראי כביכול של העולם החיצוני, השכפול המימטי כביכול של מה שמחוץ לו, הוא עבור האשה הקוראת [...] הסדק שדרכו היא צופה בעולם שמחוץ לעצמה. אבל טקסט אינו "סתם" חור התבוננות: מותקנת בו פריזמה, מסננת שמגדילה, מקטינה, מסמנת את החשוב ואת הלא חשוב, מצביעה על העיקר ועל הנכון [...] מפענחת את שפע האובייקטים שמצדו השני של הסדק ומעניקה להם משמעות, הופכת אותם ל"עולם". מעשה הקריאה, אם כך, משול לאותה הצצה מבעד לסדק, הצצה שמגלה לעין המתבוננת את העולם וגם את משמעותו של העולם הזה (לובין 2003, 97).

אף שאפיון זה נוגע לקריאה של נשים בכלל, הוא כאילו נכתב על נשים חרדיות הקוראות עיתון חרדי. כמו שראינו, לכל עיתון חרדי יש פריזמה ומסננת משלו; הוועדות הרוחניות שוקדות על סימון ועל הפרדה בין הנכון לבין הלא נכון, בין המותר לבין האסור. המיונים האינסופיים שעורכות הנשים בין העיתונים ובתוכם מגדירים שוב ושוב את גודל חורי הסדקים, המאפשרים להן ולבני משפחתן להציץ, לקלוט ולהבין את העולם הסובב אותן, כפי שהובנה והוגדר על ידי שלוחיו הנאמנים של בית המדרש.

נראה לכאורה כי דפוסי צריכת התקשורת של נשים חרדיות והדרכים שבהן הן משתמשות בתקשורת דומים לאלה של קהלים אחרים, שכן פעולת הצריכה של תקשורת מלווה מעצם טבעה בשלבים רבים של מיון וסינון. אולם הנשים החרדיות שראינו שונות מקהלים אחרים בשני היבטים: הגדרתן החברתית כחרדיות, והגדרתן המגדרית – היותן קודם כול נשים וגם חרדיות.

מערכת המיון רבת-השלבים של העיתונים משמשת אפוא בעבור קוראות חרדיות רבות מעין פונקציה של הגדרה עצמית אישית-קבוצתית-חברתית. הטקסט העובר את כל שלבי המיון מגדיר באופן מורכב את האישה הקוראת כפרט, ואת מקומה

בבית החרדי ובחברה החרדית. בהגדרה האישית והפרטית משרטטת האישה לעצמה את דמותה כקוראת חושבת, אינטליגנטית וביקורתית וגם, לרוב, כבת אנוש שנהנית מעצם חוויית הקריאה ומשילובה עם צרכים אחרים. נראה כי בניסיון לבנות הגדרה קבוצתית-חברתית מצוירות הנשים מעין מעגלים, המכילים ומוציאים כל העת עיתונים המבטאים אידיאולוגיות וערכים. גם אם נראה כי האישה - או המשפחה - מחליטה החלטות באופן עצמאי, נראה כי כל העת השייכות הקבוצתית והקהילתית פועלת את פעולתה ומשפיעה על תהליך הלגיטימציה של הקריאה בכלל ושל הכנסת העיתונים הביתה בפרט.

מיונים אלה מציבים את הגבול לא רק בין ה"אני" לבין ה"אחרים", אלא גם בין הבית לבין החוץ ובין הטהור לבין הטמא (דגלס [1966] 2004). הגדרתו של גבול זה מחדש שוב ושוב היא חיונית במיוחד כאשר הגבול בין הבית לרחוב אינו חד-משמעי וברור (אלאור 2006), שכן היא מתחייבת כדי לבנות מחדש את הגדרות ולסתום את הסדקים. זאת ועוד, כאמור, אין מדובר רק בגבול שבין החברה החרדית לזו החילונית, אלא גם בגבולות האינסופיים שבתוך החברה החרדית, שאותם יש לשרטט ולהגדיר מחדש שוב ושוב.

כך או אחרת, מדובר בזירה מגדרית מובהקת וברובה אוטונומית, שבה נשים מתלבטות, קובעות, מגדירות ופועלות נוכח מציאות דינמית ומורכבת, ומציאות זו שונה שינוי ניכר מהדימוי הכנוע והפסיבי של נשים חרדיות כפי שהוא מצטייר לעתים בתודעה הציבורית בישראל.